

AZ EZERÉVES FIRDUSZI.

EZERKILENC SZÁZHARMINC NÉGY őszen ünnepet ült Irán ősi országa. Mintegy hatszáz kiküldött sereglett egybe a világ minden tájáról, tizenhat országból, hogy kegyelettel emlékezzék meg egy nagy költőről, aki most ezer éve született. Tollforgató ember aligha cselekedhet nagyobb, fenségesebbet, mint az ünnepelt, aki megénekelte hazájának legendás multját, dicső történetét roppant terjedelmű, hatvanezer verspárból álló hőskölteményében.

Egy többévezredes multú nemzet hagyományait, történetét papírra vetni prózában is óriási feladat, hát még versbe szedni! Az Ezeregyéjszaka bűbajos mesevilágának földjén annyi rege szállott szájról-szájra, annyi nagy király tetteit jegyezték fel a krónikások, hogy azok összefűzése egy hatalmas műbe szinte emberfeletti munkának látszik. S ezt az emberfelettit cselekedte meg Firdúsi. Hálás hazája szobrot emelt neki szülővárosában. De minden ércnél, márványnál maradandóbb emléket állított nemzetének és sajátmagának halhatatlan alkotásával.

Az iráni nép nemzeti hagyományának legősibb alakjával már Zarathusztra vallásának szentírásában, az *Ávesztában* találkozunk. Később a Szászáni uralkodók középperzsa (pehlevi) nyelven megiratták életük történetét s e monografiákat egy *Khudáj-námak* («Fejedelmek könyve») című munka foglalta össze. A Ghazna városában székelő hatalmas szultánnak, a műkedvelő Mahmúdnak (uralkodott 998—1030) volt halhatatlan érdeme, hogy e mondai és történeti hagyomány költői mezt ölthetett. Számos udvari költője közül először Dakíkit, való nevén Abú Manszúr Muhammedet, bízta meg a nagy mű megalkotásával. Dakíkí meg is írt vagy ezer verspárt, midőn egy rabszolga törének esett áldozatul 970-ben. Halála után az udvari költők közül, úgy látszik, senki sem merte folytatni és befejezni a megkezdett művet. Ez a feladat egy khorászáni gazdálkodó nemesember fiára, Abulkászim Manszúrra várt. Tusz városa közelében született, hogy mikor, ma sem tudjuk bizonyosan, de mindenesetre 930 és 940 között. E két időpont között az iráni kormány 934-et fogadta el a költő születésének valószínű évül. Későbbi korból származó életrajzai tele vannak költői túlzásokkal. Annyit kétség-telenül megállapíthatunk, hogy ifjúkorában gondos nevelésben részesült, mert mind pehleviül, mind arabul igen jól megtanult. Harmincöt éves kora körül, Dakíkí halála után érlelődött meg benne az a gondolat, hogy folytatja annak művét. Mahmúd udvarától távol, szülővárosában élt és mintegy harmincöt éven át dolgozott csendben nagy hőskölteményén. Híre végül is Mahmúd fülébe jutott, aki udvarába fogadta és a mű egyik epizódjának elolvasása után «Firdúsi» («paradicsomi») névvel illette őt, de úgy látszik, a földiek dolgában nagyon szűkkeblűen bánt vele, mert egy körülbelül százoros gyűnyversében élesen kikelt «a dicsőséges Mahmúd, a rabnő fattya» ellen. Az uralkodó haragja elől előbb Baghdádba, majd Kúhisztánba menekült az elaggott költő és csak élte alkonyára térhetett vissza szülővárosába, Tuszba, miután barátainak sikerült iránta Mahmúdot kiengesztelni. Ott halt meg valószínűleg 1020-ban.

Mahmúd haragja elől menekülve, Baghdádban írta meg költőnk másik nagy művét *Júsuf ve Zulejkhá* címen. Ebben a Korán XII. szürája alapján József és Potifárné történetét dolgozta fel. A hetvenéves Firdúsi ezzel az Iliással egyenlő terjedelmű eposzával tulajdonképpen vezetelni akart: be akarta bizonyítani, hogy népének pogánykorát dicsőítő főműve ellenére is igazhívó muhammedán maradt. Firdúsinak erotikus részletekben bővelkedő kisebb művét Nyugaton alig ismerik, holott Keleten manapság is kedvelt olvasmány.

Annál ismertebb mind Keleten, mind Nyugaton a *Sáhnáme* («Királykönyv»), Firdúsi halhatatlan főműve! Iránban egész köre keletkezett az azt utánzó költőknek. Keleten se szeri, se száma azoknak a művészeknek, akik a Sáhnámét illusztrálták. Európában pedig a nagy nemzetek vetélkedtek egymással a hősköltemény lefordításában. Van angol, francia, német és olasz fordítása az egész Sáhnáménak. Magyarra csupán részleteket ültetett át műfordítóink érdemes gárdája: Szilády Áron, Erődi Béla, Szász Károly, Fiók Károly, Radó Antal és Londesz Elek.

Mi a Sáhnáme? Hősköltemény, de nem egyes hősök tetteiről; hőse az egész iráni nép. Irán egész történetét éneklí meg a legendás első embertől az utolsó Szászáni uralkodó, III. Jezdedzsird bukásáig, tehát az arab hódításig. Külső alakja hasonló az arab és perzsa krónikákéhoz: az eseményeket az uralkodók neve alatt írja le. Az egész mű ekként ötven részre oszlik. Óriási terjedelmével — hatvanezer verspár! — is felkelti csodálatunkat Firdúsi alkotása. A szanszkrit *Mahabháratán* és egy-két *Puránán* kívül nincs ehhez fogható terjedelmű munka az egész világirodalomban. De mekkora a különbség a Mahabháratára és a Sáhnáme között! A nagy indiai eposzt szertelen, fantasztikus túlzásai, szinte kétségbeejtően hosszadalmas és részletekben elvesző elbeszélése és túlzottan dagályos stílusa a szaktudósok kicsiny körén kívül az európai embernek élvezhetetlenné teszi. Firdúsi művét ezzel szemben nemes egyszerűség jellemzi. Epikus nyugalom vonul végig rajta. Stílusa átlátszó és világos, nincsenek fellengző hasonlatai s ha olykor hosszas párbeszédeket ad hősei szájába és ismételteti meg velük azokat, előadása mindvégig egyenletes és dagályosságtól mentes. Versmértéke az arab *mufakárib*: ugyanaz a versforma, amelyet Dakíki is használt. És nyelve az arab elemektől a lehetőségig megtisztított újperzsa, ez a jóhangzásával és hajlékonyságával talán csak az olaszhoz hasonlítható könnyű nyelv, amelynek éppen költőnk az első igazi nagy mestere.

A Sáhnáme alapeszméje ugyanaz, mint az ősi iráni hité, Zarathusztra vallásáé: Áhuramazda, a jó isten küzdelme Áhrimennel, a sötétség és gonoszság teremtőjével. E küzdelemmel Firdúsi egybefonja Irán és Túrán évezredes küzdelmét: Irán a jó isten pártfogoltja, Túrán pedig a sötétség és a gonoszság teremtőjéé. Minden igaz embernek kötelessége résztvenni ebben a harcban a rossz ellen s győzelemhez segíteni a jó ügyét. Ezzel a fel fogással igyekszik Firdúsi kortársai szigorú muhammedán világnézetével egyeztetni művének dualista, tehát az iszlám szellemével merőben ellentétes alapeszméjét.

«Nem hazugságot és kigondolt meséket mondok el», kezdi Firdúsi hatalmas művét. Csupán azokat a hagyományokat beszéli el, amelyeket előbb egy előkelő móbed (zarathusztrai pap) őrizett meg, később meg egy bölcs pehlevi gyűjtött egybe. A világ teremtésének elbeszéléssel kezdődik a nagy nemzeti eposz. Az első ember, aki a földön uralkodott, Gejúmerth

volt. Ő tanította meg népét a ruházkodásra és a művelődés első elemeire. Dicsőségét megirigyelte Áhrimen és egyik fiát küldte ellene. A harcban elesett Gejúmerth fia, Szijámek, ennek fia, Húseng azonban legyőzte Áhrimen gonosz szellemeit, a díveket s trónra lépett. Ő fedezte fel, hogyan lehet kőből tüzet csiholni, vasat kovácsolni és földet művelni. Fia, Tehmúreth a vadállatok szelidítésére, a szövés-fonásra és az énekekre tanította meg az embereket, a legyőzött dívektől pedig az írás mesterségét is elsajátították.

Tehmúreszt fia, Dzsemsíd követte a trónon: vele kezdődik Irán első, ú. n. «Pisdádi» dinasztiája. Hétszázéves uralma alatt megvetette a papok, katonák, földművesek és iparosok osztályaira tagozódó társadalom rendjét, valamint a gazdasági élet alapjait. Hatalma annyira növekedett, hogy végül is elkevélyedett s népének megparancsolta, hogy imádja őt. Erre a nép pártot ütött ellene és Arábia zsarnok királyához, Dahhákhoz fordult ellene segítségért. A harcban Dahhák győzött és ezer évig uralkodott Irán felett. A gonoszság és erkölcstelenség orgiákat ült ez idő alatt. Ám Dahhák nem kerülhette el végzetét. Egy távoli rejtkehelyen növekedett fel Dzsemsíd egyik kései ivadéka, Feridún, akit a zsarnok gyilkos keze nem ért utól s mikor Áhuramazda angyalától arról értesült, hogy a nép Káve kovács vezetésével fellázadt Dahhák ellen, a lázadókhöz siet, azok ügyét diadalra viszi, Dahhákot pedig a Demávend hegyén egy mély sziklaüreg fenekére láncolja le, hogy ott pusztuljon el nyomorultul. Feridún bölcs uralkodó volt s ötszáz évig uralkodott. Három fia volt: a legfiatalabbnak, Iredsnek adta örökül Iránt, a két idősebbnek, Szelmnek és Túrnak pedig Nyugatot, illetőleg Keletet. A két idősebb testvér irigykedett Iredsre s megölték őt. A gyalázatos testvér-gyilkosságot Ireds unokája Minúcsihr boszulta meg: legyőzte mind a két testvért. Az agg Feridún megsiratta mind a három fiát s egész birodalmát Minúcsihrnek adta, aki százhusz évig uralkodott békésen és igazságosan.

Feridún uralkodása alatt kezdődött meg tehát Irán és Túrán harca, amely az egész Sáhnamén alapeszmeként húzódik végig. E harc fővezérei: Túránban Peseng sáh fia, a gonosz Afrásziáb, a dívek pártfogoltja, Iránban pedig a legendás Rusztem, aki Minúcsihr hadvezére, Szám fiának, Zálnak a szépséges túráni hercegnővel, Rúdábéval való házasságából született. Az első összecsapás Túrán győzelmével végződött: Afrásziáb megölte Irán sáhhját és jogot formált az iráni trónra. Rusztem azonban felfedezi, hogy Feridún egyik ivadéka, Kej Kobád elrejtve az Elbursz hegyén él; érte ment s mint új sáhot diadallal hozta haza Irán trónjára. Kej Kobáddal kezdődik az irániak második, «Kejáni» dinasztiája. Uralkodása alatt Rusztem győzedelmesen szorította vissza országába Afrásziábot s Kej Kobád száz évig békében uralkodhatott. Nem így fia, a nyughatatlan vérű Kej Kávusz, akit veszélyes kalandjaiból mindig Rusztem mentett meg. Uralkodása alatt történt meg Rusztem életének egyik legnagyobb eseménye s az egész Sáhname egyik legfenségesebb epizódja: tragikus párviadala Túránban született fiával, a daliás Szohrábbal.

Ezidőtájt Rusztem mellett még egy dalia vált ki Iránban vitézségével: Szijávus. Ketten együtt vonultak Afrásziáb ellen, aki megint megrohanta Iránt, de csakhamar békét ajánlott. Ezt a két dalia el is fogadta, Kej Kávusz sáh azonban visszavetette. Ekkor Szijávus, mintsem szószegő legyen, Afrásziábhöz pártolt át, s feleségül veszi annak leányát. Boldogságát azonban rossz szemmel nézték az ármánykodó túrániak; vádaskodásukra Afrásziáb elfogatta és megölette az ifjú daliát. Feleségét egy hűséges udvaronca

rejtje el s rejtekhelyén szülte meg kis fiát, Kej Khoszraut. Az agg Kej Kávusz sáh hét évig kerestette elveszett unokáját s rábukkanván, trónjára ültette maga mellé. Az ifjú Kej Khoszrau első dolga volt haddal támadni Túránra, hogy megboszulja atyját, Szijávust. A hőstettek és regényes epizódok hosszú sorát meséli el költőnk. A véres küzdelmet a két ellenséges fővezér megállapodása fejezi be: mind a két oldalon kijelöltek tizenegy-tizenegy daliát, hogy ezek egyenkénti párviadali döntsék el a háború sorsát. Túrán alulmaradt a nagy harcban: uralkodója, Afrásziáb üzött vadként menekül birodalmán keresztül a két iráni hős, Rusztem és Kej Khoszrau elől, míg végül sorsa beteljesül: a boszuló Kej Khoszrau saját kezével öli meg anyai nagyatyját, de egyben legádázabb ellenségét is. A nagy küzdelem után Kej Khoszrau bevégzettnek tekinti élete feladatát, a világtól visszavonult s titokzatos módon eltűnt.

Utóda Lohrászp követője, Gustászp alatt lépett fel Zerdust (Zarathustra), aki megújította a fény vallását s mindenfelé tűzoltárokat építtetett; ezt Ardasászp túráni sáh, Afrásziáb unokája, ürügyül használta fel a küzdelem megújítására. A régi vallási formákhoz ragaszkodva, Zerdust kiadatását követelte Gustászptól, de visszautasított. A harcban Iránt az elaggott és otthonában pihenő Rusztem helyett a sáh fia, Iszfendiár védelmezi. Őt Zerdust próféta bűvös kenőccsel egész testén sérthetlenné teszi, csak szeméin sebezhető meg egy bűvös fa ágából metszett nyílvezzővel; de egyben Zerdust a halál átka alá vetette azt, aki eként megölné Iszfendiárt. Mindenkit ámulatba ejtett a fiatal dalia hősiessége, ám Gustászp sáh csak azzal a feltétellel hajlandó átadni neki trónját, hogy elmegy az agg Rusztemért, aki már régóta nem teljesítette kötelességeit és megkötözve hozza elébe. A feltétel persze teljesíthetetlen volt: Rusztem hajlandó volt uralkodója elé járulni, de nem megkötözve, hanem szabadon; ebbe viszont Iszfendiár nem egyezhetett bele. Megindult hát a fenséges küzdelem a két nagy hős között. A bűvös balzsammal sérthetlenné kent Iszfendiár halálosan megsebezte Rusztemet, aki — életében először! — megfutamodott! Atyja, Zál elment segítségért a mesebeli Szimurg madárhoz, amely felnevelte Rusztemet. A madár balzsamával meggyógyította Rusztemet és hűséges paripáját, a Rekest; elvezette Iszfendiár élete sorsfájához s az arról letrört ágról nyílvezzőt ad neki, hogy azzal Iszfendiár szemére célozzon. S megkezdődik a halálos küzdelem. Repül a nyíl, Iszfendiár holtan rogy össze s vele együtt enyészik el a dicső Kejáni-dinasztia is. Ám Zerdust próféta átka Rusztem sorsát is megpecsételi. Saját testvéröccse ölte meg orvul egy vadászaton.

Rusztem halálával végződik a Sáhname első, mondai része. Tulajdonképpen csak ezt tekinthetjük az iráni nemzeti éposznak. Három iráni főhősének: Iredsnek, Rusztemnek és Szijávusnak a tragikumai éppen lelkük nemes tulajdonságaiban, királyukhoz való hűségükben, szelid természetükben és lelki tisztaságukban rejlik.

A Sáhname második részében elhagyjuk a mondák világát és a történet színterére lépünk. Az előadás itt nélkülözi a történeti hűséget és kevésbé ünnepélyes, a nyelvezet és a stílus kevésbé választékos, mint az első részben.

A Sáhname második, történeti részét Iszfendiár fia, Bahrám története nyitja meg: vele kapcsolja Firdúszí a Kejáni-dinasztia történetét a harmadik nagy iráni dinasztiaééhoz, a Szászániééhoz. Amit Dárejoszról és Nagy Sándorról beszél el, az görög és iráni mondák keveréke muhammedán kép-

zetekkel tarkítva. Ezután az Askaridák vagy párthusok dinasztijáról emlékezik meg röviden: őket Ardesír Bábakán, az első Szászáni uralkodó buktatta meg. Ennek a hatalmas középkori iráni dinasztíának történetében is több kalandos regét, mint történeti valóságot beszél el költőnk. Nagy hőskölteményének alapeszméjéhez itt is hű maradt: itt is Irán és Túrán harcának leírására helyezi a fősúlyt, bárha a túrániak — főleg a törökök és a hajtálok — elleni küzdelem jelentőségében egészen eltörpül a Szászániaknak a keletrómai birodalommal folytatott évszázados, emberirtó harcai mellett: ezek a második Szászáni uralkodó, Sápúr alatt kezdődtek. Utódai közül a legenda s költőnk is a kalandos életű s a nép kegyeit hajhászó Bahrám Gúrral foglalkozik a legtöbbet; az uralma alatt elterjedt gnóosztikus szekták szociálista és kommunista tanaikkal hamarosan felforgatták a birodalom belső rendjét. Ezt és a dinasztia tekintélyét a legnépszerűbb keleti uralkodók egyike, Anúsírván, az igazságos uralkodó mintaképe, állítja helyre vezérével, Buzurdzsmihrrel, minden emberi bölcsesség képviselőjével együtt.

Utóda, Hormuzd alatt gyengült a birodalom. Ennek követője, Khosrau Párviz nagy uralkodó volt: elfoglalta az egész közeli Keletet, Ninive mellett azonban döntő vereséget szenvedett Héraklejosz keletrómai császár seregétől. A Szászáni uralkodóház Kr. u. 642-ben bukott meg, amikor a nihávendi csatában az arabok döntő győzelmet arattak az utolsó Szászáni sáh, III. Jezdedzsird felett. Itt végződik a Sáhname is.

A világnak kevés nemzete dicsekedhet olyan ősrégi hagyományos és történeti multtal, mint az iráni. S annak, hogy e több évezredek mult halhatatlan énekesének Keleten teljességgel szokatlan arányú emlékünnepen hódolt hazája, mélyreható a szimbolikus jelentősége. Jelenlegi nagy uralkodója alatt ez az ősrégi ország idegen befolyásoktól menten maga akarja sorsát irányítani. Készségesen teret enged a nyugati művelődés és technika áldásainak, de féltve őrzi hagyományait is. Irán nem követi egyes szomszédai példáját, nem veti el magától terhes nyűgként hagyományait. Jól tudja, hogy mult nélkül nincs jelen. És ennek a tengernyi szenvedést és megaláztatást átél és porából megelemedett főnixként megújnodott ázsiai birodalomnak a példáján Nyugat is tanulhat. Megtanulhatja, hogy amelyik ország féltő gonddal őrzi, ápolja hagyományait, azokra építi fel jelenjét s azokat tekinti zsinórmértékül jövődjének kialakításában, az az ország nem veszhet el és győzedelmeskedni fog, mert győzedelmeskednie kell a gonoszság, ármány és sötétség hatalmain!

Somogyi József.

A világhosság nagy hiba a költészetben. A költészet ingerét és báját éppen az adja, hogy az értelmét ki kell találni. Minden költői alkotásban rejtvénynek kell lenni. Valamely dolgot nevén nevezni annyit tesz, mint háromnegyed részében szétrombolni azt a művészetelvezést, mely a fokról-fokra való megsejtés boldogságérzésében nyilvánul. MALLARMÉ.

* * *

Minden művészetnek a naivitás az alapja. Ahol ez hiányzik, nincsen semmi.

FRANZ.